

**Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
Чербинская средняя общеобразовательная школа
муниципального района «Кызылский кожуун» Республики Тыва**

РАССМОТРЕНО
Руководитель ШУМО
Санг Сандый Ш.В.
Протокол №1
от 30.08.2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР: Ооржак Ооржак Б.Б.
Протокол №1
от 30.08.2023 г.

УТВЕРЖДЕНО
Директор Доржу Доржу М.А.
Приказ №118-ОД
от 30.08.2023 г.

**Рабочая программа
по внеурочной деятельности
«Литература и другие виды искусства»
для 5-6 классов на 2023-2024 учебный год
учителя высшей квалификационной категории
Сат Анай-Хаак Конзайевны**

Черби, 2023 г.

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

«Литература болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» аттыг класстан дашкаар өөредилгеге таарыштыр ажылдап кылдырган программа «Төрээн (тыва) литература» эртемниң программанын делгем шингээди өөренир, чаарттырган ӨФКС-тың ужур-уткалыг кезээнде кириген немелдерни боттандырап сорулгалыг ажылдап кылдырган.

5-9 класстарга сүмелээн чижек программа тус-тус тематиктиг угланышкыннарлыг, өөредилге болгаш кижизидилге сорулгаларлыг, чечен чогаалды тыва улустун аас чогаалы, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыг сайгарып өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузар, уругларның гуманитарлыг эртемнерге сонугалдарын деткиир, билииниң делгем болурунче кичээнгейни углаан.

Класстан дашкаар өөредилге программаны «Төрээн (тыва) литература» эртемнге чедип алып ужурлуг предметтиг, метапредметтиг болгаш бот-тускайлаң түннелдерден аңгыда тыва чогаал эртемге хамаарышкан билии эртем, культура болгаш төөгү талазы-биле бедик деңнелиг болурун магадылап турар. Класстан дашкаар ажыл-чорудулга өөреникчилерниң сонугалын, ада-иениң чагыы, чоннун ёзу-чаңчылдарын болгаш амыдыралының национал онзагай талаларын уругларга таныштырап.

Бердинген программада кол кичээнгейни өөреникчилерниң делгем эртем-билиглиг болгаш бедик чогаадыкчы салым-чаяанныг өзөрүнче, келир үениң салгалын хамааты, патриотчу туружу быжыг амыдырап-чурттаарына белеткээринче углаан.

Тыва чечен чогаалдың төрүттүнүп, хөгжүлделиг сайзыраарына өзек, идиг болган улустун аас чогаалын өөрөнгөн билиинге немей уруглар чаа, солун темаларны класстан дашкаар кичээлдерге өөренир, дылдың уран чурумалдыг аргаларының номчукчуну кайгадып, бодандырып, өөртүптер салдарлыын, чечен чогаалдың уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыын билип алып.

Россияның биче буурай чоннарның ёзу-чаңчылдарын тыва чоннуу-биле бир дөмей хүндүлөп, сагып чоруур, чараш мөзү-бүдүштүг, долгандыр хүрээлелге хумагалыг, бедик бижик-биликтиг кижини хевирлээринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп ажылдаары программаның методиктиг кол угланышкыны бооп турар. Тыва чогаал эртеминден дашкаарчогаал дугайында делгем билиг бээри программада чугула бодал кылдыр кирип турар.

Психолог, лингвист А.А. Леонтьев мынча деп бижээн: «ажыл, хүлээлге талазы-биле бедик бижик-биликтиг (авторнун кириген очулгазы – Л.Х.) (функциональная грамотность) болуру дээрге амыдыралының дургузунда тургустунуп болгу дег янзы-бүрү

байдалдарны, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны, сорулгаларны боттандыарда, кижиниң ниитилелге шын алдынып, кижилер-биле чөптүг харылзааларны тургузуп ап, шын аргаларны ажыглап, тудуп чурттаар салым-чаяанныг болуру-дур».

Функционалдыг бедик бирик-биликтиг кижик кандыг-бир ниити чүүлге, үзел-бодалга чыгадып эвес, бот-тускайлаң туруштуг, көрүштүг, үзел-бодалдыг амыдырап чурттаар. Долгандыр болуушкуннар, медээлер кижини эскериичел, чүвени сактып алып арга-шинээ быжыг, турум болурунга белеткээр.

Номчулга талазы-биле бедик бирик-биликтиг (читательская грамотность) болуру номчулгага сундулуг, сонуггалынга дүүштүр чогаалдарны шилип, үнелеп, шын ажыглап чаңчыкканы болур.

Кижиниң амыдыралчы сорулгазын боттандыраарынга, билиин делгемчидеринге, номчулганың чугулазын билип алырынга класстан дашкаар кичээлдерниң салдары дыка улуг. Ниитилел амыдыралындан хоорук эвес, бүгү талазы-биле идепкейлиг, чазык аажы-чаңныг, чечен чогаалды болгаш өске эртемнерниң сырый харылзаалыын сайгарып билир кижини хевирлээри чугула.

Тыва чогаал кичээлинге аас чогаалының ханы амыдыралчы утказын сайгарып чурттаарынга уругларны белеткээр, ол талазы-биле боттуг дузаны өөредилгениң чижектеринге даянып көргүзөр угланышкынның болганы-биле программа кижизидикчи салдарлыг.

5-9 класстарга класстан дашкаар өөредилгеге таарыштыр тургустунган «Чечен болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери»деп ниити аттыг Прораммада дараазында темалыг өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулганы эрттирерин сүмелеп турар: 5 класска – «Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы» , 6 класска – «Чечен чогаал болгаш үлегер домактар», 7 класска – «Чечен чогаал болгаш театр», 8 класска – «Чечен чогаал болгаш уран чурулга», 9 класска – «Чечен чогаал болгаш ырылар».

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери» деп класстан дашкаар ажил-чорудулганың чижек ажилчын Программанын тургузарынга даянган норматив-хоойлу доктаал-саавырлар:

1. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 2 июля 2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации».

2. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального

общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64100.)

3. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64101.)

4. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 569 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69676.)

5. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 568 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69675.)

6. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. №413 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования».

7. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 12.08.2022 № 732 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утверждённый приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. № 413». (Зарегистрирован 12.09.2022 № 70034.)

8. Письмо Министерства просвещения Российской Федерации «О направлении методических рекомендаций по проведению цикла внеурочных занятий «Разговоры о важном» от 15.08.2022 № 03-1190.

9. Примерная рабочая программа по воспитанию для общеобразовательных организаций, одобренная решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию. (Протокол от 23 июня 2022 г. № 3/22.).

Программаның чугулазы

Россияның өөрөдилге адырында өскерилгелер келир салгалдың кижилерин бүгү талалыг сайзыраңгай белеткээр, школадан алган билии делгем, бедик культуралыг, делегейге көрүжү, үзел-бодалы турум кижини хевирлээринче кичээнгей углап турар. Бодунуң кылдыныгларынга негелделиг, харыысалгалыг кижини чогаал кижизидип турар.

Чечен чогаал амыдыралды үнелээринге, өскелерниң сагыш-сеткилиниң эскерип чурттаарынга, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, чараш мөзү-бүдүштүг кижини хевирлээр, бодунуң келир амыдыралынче бодамчалыг көрүп чурттаарын өөредип

кижизидер. Чогаалды уран чүүлдүн хевирлери болгаш өске эртемнер-биле холбаштырып өөредир уругларның эстетиктиг көрүжүн делгемчидер. Тыва чоннуң культуразын, төөгүзүн делгем шингээдир байдал кичээлдерге тургустунмайн турары-биле бердинген программаны ажылдап кылганының чугулазы көстүп турар. Интернетте багай медээлер, Телефоннарда оюннар уругларның ниити сайзыраарынга багай салдар чедирип турар, номчулгдан уругларны чардыктырып, угаан-медерелинин ажылдаарын кошкадып турар.

Угаап боданырынга, ниити чүүлден кол бодалды илередип өөрениринге, чүвени сактып алырынга улустун аас чогаалының янзы-бүрү хевирлери, ол ышкаш сайгарып номчуурунга солун чогаалдар, деңнеп шинчилээринге уран чүүлдүн хевирлери-биле таныжары дыка чугула.

«Төрээн (тыва) чогаал» эртемнин Программасында кирбейн турар аас чогаалының чижектерин, солун чогаалдарны уругларга таныштырары оларның чогаалды амыдырал-биле холбаар, ханы сайгарар, угаап боданыр, деңнээр арга-шинээн сайзырадыр.

Сөзүглелди анаа-ла сыыладыр номчуп билири номчукчунун бедик деңнелиниң тодарадыкчызы болбас. Амыдыралдың ужур-утказын шын билип чурттаарынга тоолчургу, бурун чугаалар, үлегер домактар, чаа чогаалдар кижизидикчи, өөредиглиг ужур-уткалыг.

2. ПРОГРАММАНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ СОРУЛГАНЫ БОТТАНДЫРАП АЖЫЛДАП

Программаның сорулгазы: тыва чогаал эртемин улустун аас чогаалы, уран чүүлдүн «чурулга», «ырылар», «театр» хевирлери-биле чергелештир өөредип, уругларның делгем билиглиг болурунга тааарымчалыг байдалды тургузары.

Кол сорулга дараазында сорулгаларны боттанырынче угланган:

чечен чогаал ниитилелден хоорук делегей эвес, чогаалчының эрткен, амгы болгаш келир үениң болуушкуннарын, ол ышкаш аас чогаалын, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыг чечен чуруп көргүскен ажылы дээрзин таныштырар;

уран чүүлдүн хевирлери кижиниң эстетиктиг культуразын сайзырадып, кижизидип турар дээрзин бадыткалдыг шынзыдып өөренирин уругларга шингээттирер;

эртемнерниң аразында сырый холбааны билири чугула, долгандыр хүрээлелди

долу хүлээп, хөйнү билир, делгем угаанныг болурунга салдарлыг дээрзин уругларга билиндирер;

чарашты эскерип, эстетиктиг көрүжүн сайзырадыр;

чогаал болгаш амыдыралды бодунуу-биле сайгарып, деңнеп
өөренирин, кээргээчел, дузааргак сеткилдиг болурунга кижизидер;

номчулгага сундулуг, бот-тускайлаң номчуттунарын, шинчилел ажилдар кылыр
арга-мергежилин сайзырадыр.

3. ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЧОГААЛ ЭРТЕМИНГЕ КЛАССТАН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россияның Чырыдышкын яамызының 2022 чылдың 0705-те үндүргени N ТВ-1290/03 "О направлении методических рекомендаций" (вместе с "Информационно-методическим письмом об организации внеурочной деятельности в рамках реализации обновленных федеральных государственных образовательных стандартов начального общего и основного общего образования") доктаал-саавыры (www.consultant.ru) болгаш өөредилге организацияларының ажил-чорудулгазында угланышкыннарынга дүүштүр тыва чогаал эртеминге класстан дашкаар немелде өөредилге эрттирип болур темаларны НШХИ-туң тыва филология лабораториязының сүмелээн темаларын кириштирип турар.

Класстан дашкаар өөредилге ажил-чорудулгазынга бердиген
шактарның хуваалдазы тус-тус өөредилге черлериниң
бадылааны угланышкыннарындан хамааржыр.

4. КЛАССТАН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАГА ӨӨРЕДИЛГЕНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНИҢ ТҮҢНӨЛДӨРИ

Уругларның сагыш-сеткил делегейин, чараш аажы-чаңын хевирлээринге, чогаал эртеминге билиин делгемчидеринге тыва чогаал эртемин уран чүүлдүн хевирлери, өске эртемнер-биле холбап өөрөнгенин соонда, предметтиг, метапредметтиг база бот-тускайлаң түңнөлдөр илерээр.

Бот-тускайлаң түңнөлдөр: төрөөн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы салым-чаяанныг; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүнө чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, өскелер-биле эптиг-чөптүг аажы-чаңныг кижиниң хевирлеттинер, тыва

чогаалга билииниң деңнели илереттинер.

Предметтиг түңнелдер: тыва чогаалга өөрөнгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш оон-даа өске) шиңгээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчу хевирлеттинер; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээ сайзыраар.

Метапредметтиг түңнелдер: билиг шиңгээдир ажыл-чорудулгазын бот-хуузунда углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш тыва чогаал эртеминден дашкаар шиңгээдип өөрөнгенин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте-бурунгу түрк бижиктиң тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын чергелештир шиңгээдип өөрөнир арга, мергежилдии бот-тускайлаң, бот-хайгааранып, бот-түңнел кылып билири илерээр.

4.1. 5-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;

дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалда ооң салдарын тодарадып билир;

улустуң аас чогаалының онзагайын илередип, ооң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып билир;

улустуң аас чогаалында мөзү-шынар айтырыынга хамаарыштыр хар-назынынга дүүштүр тайылбырлыг сайгарылганы кылып билир;

бурун болгаш тоолчургу чугааларның, тоолдарның өөредиглиг ужур-утказын, кижизидикчи салдарын тайылбырлап билир; аас чогаалының дылының онзагайын тодарадып билир;

болуушкуннарга даянып, маадырларның психологтуг байдалын тодарадып, характеристика берип, өске маадырлар-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып шыдаар;

чогаал үзүндүлерин медреселдиг номчуп база утказын сөзүглелге дүүштүр тода эдерти чугаалап билир;

маадырларның хөделиишкиннеринге бот-хуузунуң хамаа-рылгазын чогаал сөзүглелинге даянып, бадыткалдыг тайылбырлап билир;

чогаалды улустуң аас чогаалы-биле холбаалыг өөредири, оларның аразында харылзааны тодарадып билир;

чогаалды рольдап аяанныг номчуур;

өөренген чогаалдарында мөзү-шынар айтырыынга база амыдыралда үнелерни (маадырларның буянныы, эвилең-ээлдээ болгаш сагыш човаачалы, каржы аажы-чаңны эвилең чоруктуң ажып тиилээри дээш о.ө.) сайгарып билир;

сөзүглелге план тургузуп билир;

сөзүглелди план ёзугаар тода азы шилилгелиг эдerti чугаалаар;

чогаал теориязын өөренген деңнелинге дүүштүр билир;

салдынган айтырыгларга аас-биле азы бижимел долу харыылап шыдаар;

чогаалда маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип шыдаар, чогаалда болуушкуннарның амыдырал-биле холбаалыын эскерип билир;

төлевилел, презентацияларны кылып билир (башкының удуртулгазы-биле).

4.2. 6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шингээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;

аяанныг номчулганы негелде ёзугаар күүседип билир;

тоолчургу чугааларның идеялиг утказын ажыдып шыдаар;

тыва чоннуң аажы-чаңында мөзү-шынарында чөптүг, шынчы, төрөөн черинге шынчы бараан болуру дээш оон-даа өске шынарларны илередип билир;

үлегер домактарның өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказын билир;

«алды арга, беш меге»деп үлегер домактың ханы философчу утказы-биле таныжар, «мерген угаан» болгаш «хоозун шынар» деп билиишкиннерни амыдырачы чижектер-биле холбап, тайылбырлап өөренир;

дылдың чурумалдыг аргаларының үлегер домактарда ажыглалын илередип билир, кижиниң аажы-чаңының хевирлеттинеринге дээштиг салдарын тодарадып билир;

автор дугайында медээни Интернет четкизи болгаш өске-даа үндезиннерден тып билир;

өөрөнгөн билиглеринге хамаарыштыр аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип билир;

словарларны болгаш немелде медээлери-биле ажылдап, херек кырында амыдыралда ажыглап билир;

үлегер домактарның тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория аргаларының долгандыр турар боттуг чүүлдерни, болуушкуннарны медреселдиги-биле угаап-боданып өөрениринге база амыдыралды, октаргайны долу чараш сагыш-сеткил-биле хүлээп чурттаарынга өөредир, кижизидер салдарын билир;

немелде литература-биле база улуг улустун ажылдап билир болур ужурлуг.

4.3. 7-ги классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шингээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээди алыр:

бот-тускайлаң номчаан чечен чогаалының өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын ажыдып шыдаар;

«театр»деп билиишкин-биле таныжылга, чечен чогаал театр уран-чүүлүнүн кол үндезини дээрзин билип алыр;

чогаалдарда «ниити» болгаш «национал онзагай чүүл» деп билиишкиннерни ажыдып билир;

театр уран-чүүлүндө урун чүүлдүн бүгү хевирлери каттыжып чоруур дээрзин билир;

шии чогаалынга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннерни билир, сайгарылга үезинде чөптүг ажыглаар;

өөренип турар чогаалдарында (шииде) мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин база хамааты туруш хевирлээр салдарын тодарадып билир;

чогаалдарның кижизидикчи салдарын илередир;

шииде персонажтарның тема, идея тодарадырынга чечен ужур-дузазын демдегледип билир;

чогаалда чидиг чөрүлдээни (конфликт) тодарадып билир;

чогаалды сайгарып турар үеде, долу сайгарылгалыг харыыны берип шыдаар;

өөренген чогаалдарының кол чидиг айтырыгларын, аас чогаал-биле база тыва чогаалчыларның өске чогаалдары-биле холбаалыын деңнеп сайгарып билир;

сайгарылга үезинде тура, бодунуң туружун, көрүжүн, бодалын бадыткалдыг чижектерлиг чугааның аас болгаш бижимел хевирлеринге илередип билир;

аас-биле монолог харыыны тургузуп билир;

чогаал сайгарылгазынга критиктерниң ажылдарын ажыглап билир;

шии чогаалының сайгарылгазын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңней сайгарар;

номчаан чогаалынга үнелел кылып, утказын тодарадыр өзек сөстөрни сөзүглелден тып билир;

чечен чогаал болгаш театр – өөредилгениң, кижизидилгениң бир аай кезээ дээрзин билир;

чогаалчының чогаадыкчы ажылынга хамаарышкан бижимел ажылдар күүседиринге төлевилел азы бердинген темага план тургузуп, бот-тускайлаң (шинчилел ажылын кылырынга) ажылдап, бижимел ажылды билир.

чоннуң төөгүзүн, чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарын, улустуң ырларында кижиниң иштики дегелейин өөренир;

улустуң ырларын күүседип билир.

4.4. 8-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир

Предметтиг түннелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг-биле таныжар, Тываның билдингир чурукчулары, оларның ажылдарының дугайында билигни шиңгээдир;

Тываның культуразының болгаш интеллигенцияның төөгүзүнүң дугайын таныжар;

Чурукчулар эвилелиниң тургустунганы болгаш ажылының эге чылдары, сайзырап келгени-биле таныжар;

уран чурулга, чонар-даш болгаш өске-даа чогаадыкчы угланыышкынның ажылдар

дугайын билип алыр;

чогаадыкчы салым-чаяанныг херээженнер, херээжен даш-чонукчуларын ажылының онзагайы-биле делгем таныжар;

чурукчу болгаш чогаалчы кижиниң делегейин деңнеп билир;

хаяда чурумалдыг бижиктер, оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганын сайзыраарыңга дээштиг салдарының дугайында таныжып, тайылбырлаар;

төөгүнүн үнелиг чүүлдеринге хумагалыг, хүндүткелдиг болурун кижизиттинер;

кижилерниң хамааты хүлээлгезин, патриотчу туружун, чараш амыдыраарын шиңгээдиринге плакат-графика уран чурулганың болгаш кыйгы-шүлүктөрниң ужур-дузазын тайылбырлап, таныштырып билир;

чурулга терминнерин билир;

Тываның төөгүзүнүн уран чүүлдүн хевирлеринде кирип турарын өөренир, үнелел бижип чаңчыгар;

шинчилел ажылдарын күүседип билир;

кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчуларының дугайын билип алыр;

номнарның чурук каасталгазынга чурукчуларның киржилгезин билир;

Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчыларының чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар;

шии чогаалы болгаш урун чурулга деп билиишкиннерни деңнеп сайгарар;

өөренген шии чогаалдарын сайгарып, шиижидип ойнаарыңга сонuurгалдыг;

Тыва чогаалчыларның портреттери болгаш чогаалдарга иллюстрациялар-биле таныжар;

чогаалдың кол тема, идеязының уран чурулгада илереп кээрин, чурттун төөгүзүн, чоннун амыдыралы-биле холбап сайгарып билир.

4.5. 9-ку классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

тыва литератураның тывылганы болгаш сайзырап келген оруун, баштайгы тыва чогаалдарны билир;

чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнерин болгаш билиишкиннерин сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглап билир;

сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарарынга билдингир аргаларын ажыглап билир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадып билир, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, ат берип, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;

эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын тодарадып, сайгарып билир, номчаан чогаалынга үнелел берип шыдаар;

ыры болгаш хөгжүм деп билиишкиннерни чечен чогаал-биле холбап өөренир;

уран чүүлдүң хевирлеринде ниити болгаш ылгалдыг чүүлдерин билип алыр;

бодунуң чогаадыкчы сонuurгалын сайзырадырынга сонuurгалдыг, боду чечен чогаалдарны, ырыны, чурукту чогаадырын шенеп турар, үнелел-сөзүглел тургузуп билир;

география, төөгү эртемнери-биле чогаалды холбап, сайгарып билир;

тыва композиторлар дугайын өөренир;

ырыларда, чогаалдарда амы-хуунуң болгаш хөй-ниитиниң көдүргөн айтырыгларны сайгарып билир;

ниитилел чергелиг мөзү-шынар, чурум айтырыынга хамаарышкан чидиг айтырыгларның ырыларда киргенин, амгы үениң ырыларының сөстөрүн сайгарар;

«ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң уткаларын ажыдып шыдаар;

чогаал болгаш ыры. Шүлүктүң тема, идея, сюжеттер болгаш овур-хевирлерниң аялгага илереп кээрин билип алыр;

чогаадыкчы бодалдың төрүттүнери, композиторларның болгаш чогаалчыларның сактыышкыннары-биле таныжар;

Тываның билдингир профессионал композиторлары. Чаа авторлар болгаш ырылар сайгарылгазын күүседир;

тыва чоннуң амыдыралында ыры-шоор. Тыва кожамык. Оларның тывылган төөгүзү, тема болгаш күүселдезиниң аайы-биле онзагайларын тодарадып билир;

маадырлыг тоолдар, оларны ыдарының аянын сонуургап өөренир;

көшкүн аймактарның база тываларның эрте-буругу төөгүзүндө ырылары. «Күлтегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» деп шиилерде ырыларның онзагайын тодарадып билир;

ниити ыр болгаш оон-даа өске музыкага хамаарышкан теориялиг билишкиннерни өөренир;

М.Н. Ооржакың «Шүлүк болгаш аялга» деп ному-биле таныжылга. Авторнун сорулгазы. Тываның улустун чогаалчыларының чогаадыкчы ажыл-ижи болгаш ыры апарган шүлүктери-биле таныжылга, ырлап өөренири;

аялга бижиир чогаалчылар. В.Ш. Көк-оол, А.Ч. Тамба-Сүрүн, К.Ч. Тоюн, Т.Т. Кызыл-оол болгаш өскелер-даа;

бичиилерге ырылар. Л.Б. Чадамба, Ч.К. Кара-Күскениң ырларын билир;

чогаалдың болгаш аялганың уран-чечен онзагайы сайгарып билир, шинчилел ажылын күүседир;

амгы тыва шүлүк чогаалы болгаш ырының сайзыралының онзагайын сайгарып билир.

4.7. ӨФКС: бот-тускайлаң түңнелдер

Бот-тускайлаң түңнелдер:

Ортумак ниити өөредилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртеминиң программанын шингээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге:

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраарынга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарынга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыынга хүндүткелдиг болуру, өг-бүле херээниң, өөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунун ажыл-херээнге идепкейлиг болуру, амыдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыынга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарынга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарның кижиниң чуртталгазынга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунун кол эргелерин,

хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразынга бодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары;

чогаалдарда чижектерге даянып алгаш, школаның бот-билчишкинниг, бот-деткижишкинниг чаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) патриотчу кижизидилге:

чүдүлге-сүзүглеси аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кижигүнү мен деп медереп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүнге, культуразынга сонугалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле деңнеп өөренирин медереп билири;

бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүнде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедишкinnerин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге – символдарга, күрүне байырлалдарынга, төөгү болгаш бойдус өнчүзүнге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарынга хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарынга дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңыга болгаш ажыл-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунуң хөделишкinnerинин уржук-салдарларын медереп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңыга, ажыл-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделишкinnerни хүлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге:

уран чүүлдүн хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шиггээдири, уран чүүлдүн хевирлеринин, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайнышкынның салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-

билчиин шкин аргазы деп медереп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннун ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунун болгаш делегей уран чүүлүнүн үнезин билири;

уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге бодунун хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

бодунун амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыг-даа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының үнезиниң уг-шиин билири, харыысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагыыры, өөредилгениң болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири;

багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдерниң кижиниң угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бүрү медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке

хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыырын медереп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медереп билири;

6) күш-ажыл кижизидилгези:

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланыышкынныг сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраырга саналын кирип, ажылды планнап, күүседиринге харыысалгалыы;

чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонuurгалы, ажылдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузанын, ооң ажыктыын медреселдии-биле билип турары;

шиңгээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, күш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түңнелдери кандыг болурунга сонuurгалдыы, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) экологтуг кижизидилге:

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин түңнөп болгаш үнелеп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагырын медресеп билири;

технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шингээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдишкинни билири:

өөрөнгөн болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдин амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып билири;

төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдириниң кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртемниң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түннелдиг күүседирин билири;

9) ниитилелде, бойдуста өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып билири:

хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктерге, каттыжылгаларга, өг-бүлеге шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыры, хүлээлгени күүседири, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билир чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга-дуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири;

чогаалда окур-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билирин болгаш четпезин медресеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры;

кол билиг, терминнер болгаш концепцияда билиишकिनерге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири;

ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның

сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири;

амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдин дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

5. ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

5. 1. 5 класс «Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы»

Кирилде кичээл

Элективтиг курс дугайында билиг. Тыва чогаалдың төөгү, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый харылзаалы.

Аас чогаалы. Ооң ниитилелге ужур-дузаны, кижизидилгелиг болгаш эстетиктиг утка-шынары

Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) билигни, амыдыралды ханы сайгарып билиринге салдары

Улустуң аас чогаалының жанрлары. Чогаалдарның тургузуу, төөгүлүг овор-хевирлер.

Тоолчулар болгаш ыраажылар дугайында билиг

Аас чогаалында тыва улустуң төөгүзүнүн илереп кээри

Бурун чугаа – миф дугайында билиг.

Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) хевирлери

Бурун чугаалар дугайында билиг.

Чаңчылдар, оюннар болгаш чурук каасталга, төөгүлүг үндезиннер.

Тыва тоолчулар. Аас-биле дамчып келген тыва тоолчургу чугаалар.

Октаргай, Оран-делегей дугайында бурун чугаалар.

«Үш мыйгак болгаш Өскүс-оол», «Алды оранга четкен уруг», «Дээр динмирээшкини улу алгызындан болур», «Ара-Хөө айда канчап көстүп турарыл».

Халаптар дугайында бурун чугаалар. «Суг халап», «Үш халап».

Кижиге болгаш дириг амытаннар дугайында бурун чугаалар. «Кижиге чүгө оът чивес болганыл», «Дириг амытаннар үрези канчап тывылганыл», «Эзир оолдары», «Мезил».

Черлер аттарының дугайында бурун чугаалар. «Улуг Хайыракан, Биче Хайыракан даглары болгаш Тес-Хем» «Шоорлуг ой»

Бойдус дугайында бурун чугаалар. «Танды ээзиниң чагыы», «Аңчы кижиниң чер ээзинге ужурашканы», «Челээш кырлаан сыын».

Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери-биле аразында харылзаалы. «Игилчи кижиге дугайында тоолчургу чугаа», «Чадаган канчап тывылганыл».

Шажын чүдүлгө болгаш бурун чугаалар. «Үүлөзи бүтпээн беш алышкы», «Соңгу назын», «Хамның күжү чүүл-бүрү».

Улустуң чогаадылганының (фольклорнуң) сөзүглели.

Сөзүглелдерниң төрүттүнер чылдагааннары (чылдактар) болгаш сюжеди.

Фольклор болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайы.

Тыва өгбелерниң хам чүдүлгезинде илби-шиди, хуулгаазын дугайында тоолчургу чугаалар. Хам алгыштары.

М.Б. Кенин-Лопсан – тыва чоннуң сагыш-сеткил культуразының алдын үүжезиниң кадагалакчызы. «Дээр хамның челээш мунган оолдарны алганганы», «Дээрлер уктуг Моңгуш Таргын-Кара деп кадай хамның Танды ээлериң алганган алгыжы».

Фольклор дылының онзагайы. «Тожу тываларының тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжылга.

Фольклор болгаш тыва литература.

Тыва шүлүк чогаалының фольклор үндезинниң.

Кижини долгандыр бойдус болгаш улустуң аас чогаалы.

Чоннуң амыдыралы – уран- чүүлдүң хевирлеринде. Уран чүүлдүң хевирлериниң эстетиктиг салдары.

Бодал күжү – чоннуң чаңчылчаан аас чогаалында, ажил-ижинде. Кижиниң бодалында эки сеткил.

Тыва улустуң ырлары, оларның онзагайы.

Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдиски. Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы.

Фольклор болгаш уран чурулга.

Улустун аас чогаалында тайбың болгаш найырал темазы

Тыва тоолдарның болгаш тоолчургу чугааларында маадырлар. Оларның күчү-күжүнүн дазылы.

Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдеринин дугайында чугаалар.

Аас чогаалы болгаш угаан сайзырадылгазы

Шинчилел ажилдар (төлевилел) күүседир.

Чогаадыкчы ажил-чорудулга: йөрээлдер, көргүзүглер, ааскыр-сөскүрлер мөөрейи.

Класстан дашкаар ажил-чорудулганың уjur-дузазының дугайында ажык чугаа.

5. 2. 6 класс «Чечен чогаал болгаш болгаш үлегер домактар»

Кирилде кичээл. Үлегер домактар – улустун аас чогаалының биче жанры.

Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилер эгелээнинин айтырыглары. Будуп Б.К – тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи.

«Үлегер сөсте нүгүл чок». Тыва дыл – чоннун культуразының шыгжамыры. Үлегер сөстөрнүн делгем, ханы уткалыы, дылының уран-чечени.

Үлегер домактарның тургузуу, хемчээли.

Тыва чоннун төөгүзү болгаш амыдыралы үлегер домактарда. Чогаалдар сайгарылгазы

Тыва болгаш өске чоннарның үзел-бодалының чүүлдешкээн илереткен үлегер домактар

Көшкүн тыва чоннун амыдыралы болгаш шүлүктөр.

Улусчу уjurлар болгаш үлегер домактар. Үлегер домактарны тывылган үези.

Чоннун узак болгаш ханы, делгем угааны –үлегер домактарда. Оларның кижизилгелиг уjur-утказы.

Тыва проза чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.

Тыва шүлүк чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.

Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустуң аас чогаалының ажыглалы».

Тыва улустуң үлегер домактарында кирип турар чоннуң философчу бодалдары.

«Алды аргалыг, беш мегелиг». «Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домактың ханы философчу утказы

Алды арга: Өргүл кылыры. Тергиин мөзү-шынарлыг болуру. Шыдамык болуру. Кызымак (чүткүлдүг) болуру. Даян кылыры (быжыг угаан). Мерген угаанныг болуру.

Беш меге: хевир хоозун. Миннишкин хоозун. Ылгаашкын хоозун. Сагыш-сеткил хөөнү хоозун. Угаан-сарыыл (медерел) хоозун.

Үлегер домактарның угаан сайзырадыр салдары. Кижиниң иштики сагыш-сеткилиниң байлааның үлегер домактарда болгаш чечен сөстөргө илереп кээриниң онзагайы (ойзу).

Ак биле караны илереткен үлегер домактар болгаш чечен, угаадыглыг сөстөр.

Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары.

«Аныяандан адың камна» деп ажык чугаага киржири.

5 класс Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы

№	Тема урока	Дата урока	
		По плану	факт
1	Элективтиг курс дугайында билиг. Тыва чогаалдың төөгү, уран чүүлдүң хевирлери-биле сырый харылзаалы		
2	Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) билигни, амыдыралды ханы сайгарып билиринге салдары		
3	Улустуң аас чогаалының жанрлары (аймактары). Чогаалдарның тургузуу, төөгүлүг омур-хевирлер		
4	Тоолчулар болгаш ыраажылар дугайында билиг		
5	Аас чогаалында тыва улустуң төөгүзүнүң илереп кээри		
6	Бурун чугаалар дугайында билиг. Чаңчылдар, оюннар болгаш чурук каасталга, төөгүлүг үндезиннер.		
7	Сөзүглелдерниң төрүттүнер чылдагааннары (чылдактары) болгаш . Бурун чугааларда билиишकिनер: Үстүү, Ортаа, Алды ораннар. Шамбала болгаш Эрлик ораннары. Чер		

	аксы. От, суг, хат.		
8	Бурун чугааларның киржикчилери, омурлар. Улу, буга, шулбус, чылбыга, Амырга-Моос, Өскүс-оол, диирең. Бурун чугааларда билиишкннер: «Алдын-Өрген», «Черниң-дээрниң шапшылгазы».		
9	Октаргай, Оран-делегей дугайында бурун чугаалар. «Үш мыйгак болгаш Өскүс-оол», «Алды оранга четкен уруг», «Дээр диңмирээшкнни улу алгызындан болур». «Ара-Хөө айда канчап көстүп турарыл». Хакас улустун бурун чугаазы «Ай болгаш Чилбиген»		
10	Халаптар дугайында бурун чугаалар. «Суг халап», «Үш халап»		
11	Кижн болгаш дириг амытаннар дугайында бурун чугаалар «Кижн чүге оът чивес болганыл», «Кымыскаяк», «Чүге кускун дүне, а үгү хүндүс ушпас болган», «Эзир оолдары», «Мезил».		
12	Черлер аттарының дугайында бурун чугаалар		
13	«Улуг Хайыракан, Биче Хайыракан даглары болгаш Тес-Хем» «Шоорлуг ой», «Кум-Суу»		
14	Бойдус дугайында бурун чугаалар «Таңды ээзиниң чагыы», «Аңчы кижиниң чер ээзинге ужурашканы», «Челээш кырлаан сыын»		
15	Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери-биле аразында харылзаалыы «Игилчи кижн дугайында тоолчургу чугаа», «Чадаган канчап тывылганыл»		
16	Шажын чүдүлге болгаш бурун чугаалар «Үүлөзи бүтпээн беш алышкы» «Соңгу назын», «Хамның күжү чүүл-бүрү», «Мөңгө аржаан, оңмас ыяштар»		
17	Фольклор болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайы «Диирең-биле шыдыраалаан»		
18	Тыва өгбелерниң хам чүдүлгезинде илби-шиди, хуулгаазын дугайында тоолчургу чугаалар. Хам алгыштары.		
19	М.Б. Кенин-Лопсан – тыва чоннун сагыш-сеткил културазының алдын үүжезиниң кадагалакчызы. «Дээр хамның челээш мунган оолдарны алганганы», «Дээрлер уктуг Монгуш Таргын Кара деп кадай хамның Таңды ээлериң алганган алгыжы»		
20	Фольклор дылының онзагайы. «Тожу тываларының тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжылга		

21	Фольклор болгаш тыва литература. Тыва шүлүк чогаалының фольклор үндезинни		
22	Чоннун амыдыралы – уран- чүүлдүн хевирлеринде. Уран-чүүлдүн хевирлеринин эстетиктиг салдары		
23	Тыва улустун ырлары, оларның онзагайы		
24	«Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдиски». Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы		
25	«Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдиски». Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы		
26	Фольклор болгаш уран чурулга		
27	Улустун аас чогаалында тайбың болгаш найырал темазы		
28	Тыва тоолдарның болгаш тоолчургу чугааларында маадырлар. Оларның күчү-күжүнүн дазылы		
29	Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдеринин дугайында чугаалар		
30	Шинчилел ажилдар (төлевилел) белеткел ажилдары		
31	Шинчилел ажилдар (төлевилел) күүседери		
32	Чогаадыкчы ажил-чорудулга: йөрээлдер мөөрейи		
33	Чогаадыкчы ажил-чорудулга: көргүзүглер, ааскыр-сөскүрлер мөөрейи		
34	Элективтиг курстун ужур-дузазының дугайында ажык чугаа		

6 класс «Чечен чогаал болгаш улустун аас чогаалы: үлегер домактар»

№	Тема урока	Дата урока	
		По плану	факт
1	Үлегер домактар – улустун аас чогаалының биче жанры		
2	Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилер эгелээнинин айтырыглары. Будуп Б.К – тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи.		
3	Тыва дыл – чоннун культуразының шыгжамыры. Үлегер сөстөрнүн делгем, ханы уткалыы, дылының уран-чечени		
4	Үлегер домактарның тургузуу, хемчээли		
5	Тыва чоннун төөгүзү болгаш амыдыралы үлегер		

	домактарда. Чогаалдар сайгарылгазы		
6	Тыва болгаш өске чоннарның үзел-бодалының чүүлдешкээн илереткен үлегер домактар		
7	Көшкүн тыва чоннун амыдыралы болгаш шүлүктөр		
8	Улусчу ужурлар болгаш үлегер домактар		
9	Чоннун узак болгаш ханы, делгем угааны – үлегер домактарда. Оларның кижизилгелиг ужур-утказы		
10	Тыва проза чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы		
11			
12	Тыва шүлүк чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.		
13	Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустун аас чогаалының ажыглалы»		
14	Тыва улустун үлегер домактарында кирип турар чоннун философчу бодалдары. «Алды аргалыг, беш мегелиг»		
15	Алды арганың бирээзи: өргүл кылыры. «Чарын эдин чааскаан чивес, чанында эшке кара салбас»		
16	Алды арганың бирээзи: тергиин мөзү-шынарлыг болуру. «Улуун улчутпас, аныяан алгыртпас», «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле, хөйнүң аразыңга сөзүң быжыгла».		
17	Алды арганың бирээзи: шыдамык болуру. «Шолук сагыш човадыр, сыяп сагыш суксадыр», «Сөске шын херек, багга доң херек»		
18	Алды арганың бирээзи: кызымак (чүткүлдүг) болуру. «Күзээнин – чедер, сураанын – тывар», «Тайып ужур, даянып турар»		
19	Алды арганың бирээзи: даян кылыры (быжыг угаан). «Боданганы ботка херек», «Сөглээн сөс, керткен ыяш»		
20	Алды арганың бирээзи – мерген угаанныг болуру. «Оолдуг кижии оя сөглээр, кыстыг кижии кыя сөглээр», «Мурнун хынаар, соон истээр»		
21	Хоозун шынар, меге көрүш дугайында бодал. «Кургаг ыяш чулук чок, куруг чугаа дуза чок» Беш меге: хевир меге		

	«Кускун кара-даа болза, төлүнгө ынак»		
22	Беш меге: миннишкин меге «Кокпага киргенде, койгун чүгүрүк, коданга киргенде, ыт ээрги», , «Каарган кас эдергеш, даванын доңурган»		
23	Танып көрүп аары (ылгап билип аары) меге. «Кижини өөделээр, кинчи үстүр», «Дүктүг-даа болза, түлээр, түрөңги-даа болза, сегиир», «Дазылдыг-даа болза, дагалыг-даа болза, таяр»		
24	Сагыш-сеткилде меге (хоозун) шынарлар «Бак сагыш башка халдаар», «Эткен сөс ээзин эргийр»		
25	Угаан-медерелде меге (хоозун) «Кылык ботту човадыр», «Даап сөглээр – тамылыг, танып сөглээр – буянныг», «Даг көрбөйүн, эдээң азынма, суг көрбөйүн, идиң ужулба»		
26	«Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домактын онзагайы. «Баштай үнгөн кулакты соңнай үнгөн мыйыс эртер», «Бак келзе, туттунма, эки келзе, салдынма»		
27	«Боданганы ботка херек»		
28	Үлегер домактарнын тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория аргалары		
29	Үлегер домактарнын кижинин ниити сайзыралынга салдары		
30	«Чечен – менде, чечек – черде» маргылдаазы (командалар аразынга маргылдаа)		
31	«Аныяандан адың камна» деп ажык чугаа		
32			
33			
34			